

*History of Pedagogy
История на педагогиката*

ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ ВЪЗГЛЕДИ НА ТОДОР ИКОНОМОВ

Милена Георгиева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. В настоящата статия е представено изследване, посветено на живота и просветно-педагогическото дело на един от най-изявените български възрожденци – Тодор Икономов (1838 – 1892). Разглежда основните му и неизследвани досега приноси за развитието на педагогическата мисъл и българското училище – преди и след Освобождението на България. Педагогическите възгледи на Икономов не са представени като изолирано явление, а във връзка с учебно-възпитателната практика у нас и във връзка с европейската педагогика.

Ключови думи: Тодор Икономов; българско училище; педагогически възгледи

Историята на българското образование все още в дълг към личността на Тодор Икономов, тъй като не е правено научно изследване за установяване на приносите му за развитието на българското образование. Педагогическите възгледи на възрожденския учител кореспондират с неговата богата ерудиция и активна позиция по въпросите на познанието. Те намират и пряка изява в практиката му като педагог, публицист и обществен деец. Имат връзка не само с учебно-възпитателната практика в българското училище и с нашата педагогическа мисъл, а и с европейската педагогика на XIX век.

За извеждане на черти от мирогледа и педагогическите възгледи на Тодор Икономов са обстойно проучени и анализирани негови студии и статии, в които се разглеждат въпроси из областта на теорията на възпитанието, теорията и методиката на обучението и др.; политически статии, литературно-критически статии, отзиви за учебници и учебни помагала; авторска и преводна учебна и учебно-помощна литература. Първият извор, който запознава с личността на Тодор Икономов, са неговите мемоари (Икономов, 1896). Анализът и реконструкцията на педагогическите възгледи на Икономов се извеждат основно от поредицата статии – „Пътни впечатления“, поместени във в. „Турция“, в летните броеве № 21, 23 – 27, 1865 г.,

и писмата „Приятелска кореспонденция“, публикувани също във в. „Турция“ през 1871 г.

Тодор Икономов е роден през 1838 г. в село Жеравна, Котленско, и израства в средно заможно и влиятелно семейство. Учи при даровитите възрожденски учители Емануил Попкръстев, поп Ранко, Никола Икономов, Параскев Дамянов, Сава Филаретов и Сава Доброплодни. Самият Икономов, макар и твърде млад, през 1861 г. започва работа като учител – в Цариград, в униатското училище към манастира „Сен Беноа“, и преподава на 40 български деца. По късно, по време на следването си в Киевската духовна академия (1861 – 1865) преподава български език във Фундукле-евско-Мариинската девическа гимназия. След успешното завършване на богословското си образование се завръща в България и постъпва като учител в Шуменското мъжко класно училище. Там работи четири години, като една от тях е главен учител. Името му се свързва и с историята на девическото образователно дело в Шумен. Преподава на ученичките от трети клас в Девическото класно училище. Тогава пръв обръща внимание на българската общественост върху коварния план на Митхат паша за сливането на българските и турските училища. Прозрял истинската същност на замислената просветна реформа на османската държавна власт, шуменският учител Т. Икономов написва ред разгромителни статии във в. „Македония“ по адрес на този образователен проект. Тази борба Икономов продължава и на следващото място, където се премества да живее и да работи – българския град Тулча. През летните месеци на 1871 г. Икономов предприема пътуване из Българско. Интересни факти за уредбата на някои общини и училища отбелязва в пътеписите си „Пътни впечатления“. Публикувани са за първи път във вестник „Турция“, в броевете 21, 23 и 27, в периода от 10 юли до 21 август 1871 г. В тях учителят дава ценни сведения за състоянието на училищата в Свищов, Търново, Оряхово, Лясковец, Габрово, Казанлък, Железник, Ени Загора, Сливен и намиращите се в територията на Варненско-Преславската епархия училища в Жеравна, Котел, Ески Джумая, Шумен, Провадия. Споделяйки видяното, педагогът има желанието да бъде полезен със своя опит и мнение. Навсякъде, където проучва състоянието на училищата, той обръща внимание на учебните програми. Богата и разностранна е дейността на Т. Икономов като училищен инспектор преди и след Освобождението. Особено в периода, когато живее в Тулча. Този български град е стопански и административен център на Тулчанския санджак в Дунавския вилает. Наред с длъжностите си като учител, църковен и обществен деец е ангажиран и с дейности по инспектиране на училищата в региона и дори е изпращан в по-отдалечени краища от Доростоло-Червенската митрополия, тъй като градът попада тогава под административното и духовното ѝ покровителство. Още от 1860 г.

се приема „Устав на Българската община в Тулча за управлението на църковното и учебното дело в града“. В него са установени правата и задълженията на църковните и училищните настоятели и някои общи положения на училищния живот. А през 1871 година в Тулча се организира учителски събор, в работата на който взема участие и Икономов.

С Приказ № 41 от август 1878 г. княз Дондуков-Корсаков назначава Тодор Икономов за окръжен инспектор на народните училища във Варненска губерния.

Въпреки голямата си ангажираност Икономов винаги намира време да се запознава с най-новите трудове в областта на естествознанието и педагогиката. Той задълбочава обширните си познания и в областта на античната и съвременната нему философия, в областта на литературата. Познава добре и влияят за неговото формиране и мироглед древногръцките философи Платон и Аристотел, френските Волтер, Хелвеций, Кузен, гръцкият просветител Т. Каирис и др. Огромно влияние върху Т. Икономов оказва и руската обществена и философско-материалистическа мисъл. Периодът 1860 – 1865 г., когато той се намира в Русия, в Киевската духовна академия, чете мистико-философия, представена от Юркевич, Кавелин, Катков. Там става привърженик и на материалистическата идеология, представена от Н. Г. Чернишевски, Н. А. Добролюбов, Д. Ив. Писарев и др. Известно влияние върху философските възгледи на Т. Икономов оказва и вулгарният материализъм на германските философи. Изключително влияние върху научното израстване на Икономов оказват със своите идеи и теоретични постановки изследователи като Н. Коперник, Ч. Дарвин, И. Сеченов и др.

Обект на познанието според него е светът с предметите на природата и социалните явления. Икономов дава интересна постановка на въпроса за това, че нашето познание трябва преди всичко да се опира на наблюдението и опита. Нещо повече: „като достигнат в мозъка, впечатленията се преработват и се обръщат в мисъл и идеи по начин, който не е изпитан добре“, следователно според автора познанието трябва да се насочи към опознаване на причините на явленията (Ikonov, 1983: 25 – 26). Икономов подчертава още, че познавателният процес е свързан с „истинните знания“ – „знание може да се нарече само това, което е извадено от истинната природа на вещите, а не съчинено и наложено отвън на тези вещи...“ (Ikonov, 1983: 26).

Наред с Ботев и Каравелов, Икономов е един от първите дарвинисти, които обогатяват българската естественонаучна и материалистическа възрожденска мисъл. Икономов си поставя главната задача да просвети българската интелигенция с материалистически мироглед, тя да се запознае с най-новите постижения в областта на естествознанието и световната наука изобщо (Bachvarov, 1959: 83).

Той води борба с „най-върлият неприятел“ на човека – невежеството¹⁾. В тази борба отчита ролята на младите, на които обществото трябва да даде път – „младежът е онзи елемент, който обновява обществото, както пролетната топлина обновява природата“²⁾.

Икономов излага в публицистиката си и някои свои възгледи за образованието и обучението. В поредицата „Приятелска кореспонденция“ представя своята педагогическа програма. Там са изразени неговите идеи и възгледи, които изразяват задълбочеността на разбиранията, прозорливостта и критичния му поглед върху теоретичните постановки и практиката на съвременното българско образование. „Целта на тези писма е да познаят заспалите ни даскали и писатели да си дадат мнението за въпросите, които са подигат в писмата. Да подигат, а не да обсаждат въпроси, е назначението на моите писма“ – пише той (Ikonov, 1983: 97).

Икономов се вписва в средата на педагозите просветници с възгледа си за ролята на образованието и възпитанието. Той ги разглежда като фактори на прогреса. В една от най-добрите си публицистични творби – „Силата на идеите“, публикувана в брой 12 от 1869 г. на в. „Македония“, той заявява: „Изучението и възпитанието, ето точката за възход“ (Ikonov, 1983: 145 – 146). А целта на възпитанието според него е възпитание на „граждани и хора“ (Ikonov, 1983: 89). Тя кореспондира с възгледите на мнозина други наши възрожденски педагогически мислители – Ив. Селимински, П.Р. Славейков, Хр.Г.Данов, Л.Каравелов и др., чийто възпитателен идеал е „човекът и гражданинът, способен да съчетае стремежа за личен успех с усилията за обществено благополучие“ (Kolev, Atanasova, Vitanova, 2005: 234).

Основен фактор за формирането на такъв тип личност е училището. В него ученикът трябва да получи знания, които да го подготвят за предизвикателствата на живота. Разбирането на Икономов за целта на образованието намира израз в твърдението му, че „главната цел, истинското назначение на школата е да ни дадат знания живи, полезни знания, които дават нови средства на живота, да го подобряват, като внасят в него смисъл и съзнание“ (Ikonov, 1983: 56). Той изтъква голямото значение на началното училище, тъй като в него се поставят основите на „бъдещите успехи на ученика в една наука“. Те „зависят колкото от природните способности на ученика, толкова от първоначалното обучение. Заради това на туй обучение трябва да се обръща силно внимание“! Подчертава ролята на училището като фактор на интелектуалното развитие на човека. Според него „умственото развитие не са мисли без школите значи, като говоря за школите, говоря и за умственото ни развитие“ (Ikonov, 1983: 57). Не пренебрегва значението и на нравственото възпитание. Разсъждавайки за гражданина като обществен и политически човек, той изтъква важноста на интелектуалното и нравственото му развитие. „Общественият и поли-

тическият човек – пише Икономов, – се обляга на умствения и нравствения, както върхът се обляга на темела“ (Ikonov, 1983: 145 – 146).

Икономов има новаторско отношение към въпроса за общественото положение на жената и нейното образование. В своята статия „По женското образование“, публикувана в сп. „Читалище“, бр. 1, 1872 г., дава израз на богатата си информираност по въпросите на образованието изобщо и в частност за „горното образование на жените“. Добре познава какво „по този въпрос се е писало твърде много във всичките образовани държави“, като привежда информация от Русия, Франция, Германия, Англия, Швейцария, знае какво става и в „американските училища“ (Ikonov, 1983: 157 – 158).

Категорично се изказва за правото на образование и равнопоставеността на него на мъжа и жената. Нещо повече, той защитава каузата „за допускането на жените до слушане на университетските уроци“ и изобщо за висше образование. Още в 1872 г. Икономов първи повдига този въпрос у нас, 4 години преди Л. Каравелов, който поставя въпроса „За женското воспитание“ и образование в сп. „Знание“ (Atanasova, 2001: 93). Еднаквите способности на мъжа и жената е един от основните научни аргументи на Икономов в подкрепа на каузата „горното образование“ да е достъпно за нежния пол: „Привържениците на жените доказваха, че жената има същите способности както и мъжа, и по тази причина тя има право да иска да учи толкова, колкото е дадено и на мъжа, като се основават на опита и наблюденията, тези хора казват, че в някои области на науката и в приложението ѝ жените могат да направят повече, отколкото мъжа“. Друг аргумент в подкрепа на висшето образование на жените е свързан с ролята им на учителки и възпитателки. „Доказано е, че жените са по-добри учителки и възпитателки. Състрадателността кара жените да бъдат по-търпеливи и по-внимателни към децата“ (Ikonov, 1983: 155). Въоръжен с естественонаучни знания и с идеи за реформиране на образованието, Икономов дава своята позиция още за: „школското преподаване“ и „деятелното учение“, за „испитанията“, „за методите на нашите учители“ и по други актуални педагогически въпроси.

Темата за учебното съдържание („знанията“) е една от най-често коментираните в публицистиката и практиката на педагога Икономов. „Знание е дума твърде неопределена. И нашите панакидари и наусничари учители мислеха и мислят да са ни давали знание, като ни караха да превеждаме славянските молитви...“ (Ikonov, 1983: 69). „Най-мъчната и първа стъпка към просвещението и към напредъка както за частния човек, тъй и за цял народ е освобождаването от суеверия и предразсъдъци“, пише Икономов. Според него това е възможно само чрез едно средство: „истинските понятия за всичко“, следователно трябва да се изкореняват заблуждения-

та, за да се насади просвещението, а пък заблужденията се изкореняват с истински, доказани знания. Този текст насочва към извода, че той поставя изискването за научност при подбора на учебното съдържание.

Според Икономов знанието, което учениците трябва да усвоят чрез „детелно учение“, не бива да бъде „неприложено“ (Ikonov, 1866: 102). Той акцентира на значението на практическите знания, но не само на тях, а и на „ония, които развиват ума“, и то без да отрича религията изобщо. За присъствието на Закон божий в училището Икономов също е изразявал мнението си. Същевременно за нуждите на обучението в българското училище той предлага: „да очистим школските програми от тези морални, философски, филологически и други мъртви учения, които освен дето са безсмислени и лъжливи, губят времето на момчетата, изхабяват им ума и убиват в тях една изобретателност и самостоятелност, без която животът е глупо нещо“ (Ikonov, 1983: 60).

Мнозина български мислители от възрожденската епоха отдават предпочитание на реалните, „положителните“ знания – Ив. Селимински, Хр. Г. Данов, Др. Цанков, П. Р. Славейков, Д. Войников, Л. Каравелов. Сред тях е и Т. Икономов (Kolev, Atanasova, Vitanova, 2005: 233). За него е важно също образованието да дава полезни знания с прагматична ориентация – „реалните науки, тези дето дават истински понятия и всичко и хляб на човека“ (Ikonov, 1983: 60). Това съдържание трябва да съдейства за развитие на „умствените“ – („детския ум крепне и се развива“) (Ikonov, 1865: 91) и „нравствените“ сили на ученика – „Детето да уважава всеки труд и секо занятие“ (Havezov, 1886: 118).

„Програмата“ на Икономов, както пише той, „не е нещо завършено и пълно, тя е един план за програма“. В нея той предлага да се включи „физиологията на човека“ и всичко, което се преподава вече по нашите училища – „с прибавление още на психология, логика и други подобни мъдрости“. Въпросът на Икономов обаче е „как се преподават тези предмети“ и има ли някъде „някакъв план и целесъобразност в това преподаване“, „свързка между отделните предмети“. Затова учителят подчертава: „Освен това тая програма и по друго е нова; тя има яка свързка с живота и предметите: един други попълват, един други викат, един другиму показват мястото“. Предвижда се учителят да преподава „географията, физиката и другите предмети“, „без да се отделят, но свързано“ (Ikonov, 1983: 71 – 72).

А детето ще влезе в света „на истинските познания“ така, че като познае всичко в природата е необходимо и става „по непреложни закони“, то ще „се приучава да гледа на живота сериозно като на нещо, което става също по някакви си закони, а не по някакви си капризи на случая“. Фактът, че Тодор Икономов достига до идеята за необходимостта от обновяване на „школското преподаване“ и качествено ново образование и предлага

на българското учителство своя „нова програма“, изразява нарастване на самочувствието изобщо на образования българин по това време.

В тясна връзка с преподаваното учебно съдържание в училище е и въпросът с учебниците, които според Икономов трябва да „отговарят на потребите на живота“ (Икономов, 1973: 53). „Но преподаването става по учебниците; следователно причината е в учебниците в изложението на науката в тези учебници“ – пише той (Икономов, 1866: 106). Вероятно осъзнаването на това е подтикнало младия учител да съставя или превежда сам учебниците, по които преподава възложените му учебни предмети. Като учебникар той е изключително продуктивен, много преиздаван и търсен, а съдържанието на неговата учебна книжна действително отразява неговите педагогически възгледи. Икономов е автор на учебници и ръководства по аритметика, българска граматика, история и други, които са съставени според изискванията на образователната система в българското училище, непосредствено след Освобождението.

Изразява своето отношение и към различни принципи на обучението. Той не ги разглежда, но поставя изисквания, които съответстват на тяхното съдържание. Икономов смята, че ученикът трябва да проявява активност и самостоятелност в процеса на обучение: „Таквизи знания, добити със труд и самостоятелни усилия, биват скъпи на човека и от това той не ги оставя пред вратата, когато встъпи в живота, а ги внася съ себе си и са ръководи от тях. Таквизи знания биват деятелни; от тях произлизат улучшенията в живота“. И заключава: „Съвсем противоположни биват следствията от неспазването на горното правило. Най-близното следствие от това е затъпяването и убиването на детската любознателност“ (Икономов, 1866: 102). Като последица от това според него е „мъртвината и бездействието на учението“. Поставил в тази статия въпроса си „Таквоз ли трябва да бъде учението?“, той продължава своите разсъждения за „деятелното учение“. А то според него представлява: учение „по волята и потребите на детето“ (Икономов, 1866: 102). Тези разсъждения на Икономов кореспондират с изискванията на принципа за активност в процеса на обучението.

Икономов поставя и изискването за достъпност в обучението. Той разчита на професионализма и добросъвестността на учителя, за да преподава в съответствие с възрастовите възможности на учениците. А „главната цел на нашата програма е – пише Икономов, – да направи човека образован, не учен, то предметите ще се преподават не строго систематически, а съобразно исканията на детския ум и тяхното разбиране, съобразно с нуждите на мястото“. Същевременно „добрият учител ще знае какви книги се пишат по Европа днес за първоначално запознаване с природата и следователно ще знае как да се ръководи от преподаването си, кое е нужно да знае ученикът и кое може да се основава без повреда на ученическите знания. За това казвам, че учителят трябва да е добросъвестен“ (Икономов, 1983: 73).

Икономов изразява и възгледа си за необходимостта от нагледност в обучението по естествени науки в статията си, написана под псевдонима Хавезов, „Първоначалното преподаване на географията“ (Havezov, 1886: 118). Според него детето асоциира чуждите страни с техни характерни произведения, които са близки до детското възприятие: „кога искаме да се пренесе детския ум в отдалечените страни, ний употребяваме произведенията на тези страни. Портокалите ще ги наумяват за Сицилия, смокините – за Гърция, захарозата – за Западна Индия (Вест Индия), филдиша – за Африка, и пр. Живота на другоземците по са разбира и повече интерес получава, когато са сравнява с отечествения“ (Havezov, 1886: 118). Икономов критикува съвременното му обучение като „механическо, безплодно учение“ (Ikonomov, 1973: 53).

Учениците не разбират смисъла на изученото, а само възпроизвеждат знанията. Затова настоява за съзнателност, за обучение, което провокира учениците към размисъл. За „годишните изпитания“ в шуменското и тулчанското училище Икономов споделя: „Тук, каквото и там, учениците отговарят на ученическите въпроси, без да разбират смисъла на словата си, без да знаят какво е това, от което се изпитват, и защо го учат. Аз видях малки деца да отговарят по математическа география, да определят що е хоризант, меридиан и пр., и пр., да разказват за разпределението на земната повърхнина на пояса си (физическа география), без да разбират нещо си от тези работи. По отговорите им се види, че те изучават тука само словата и не подозряват, че в тези слова няма смисъл. Такива бяха отговорите и по другите предмети: по история (която вероятно за занимателност, обърнали на сборник анекдотически), по математика и граматика. Не е ли тука както навсякъде в България? И там и тук механическо, безплодно учение, и там и тук глупава програма, и там и тук убиване на младите способности...“ (Ikonomov, 1983: 53).

Икономов демонстрира не само теоретично познание за методическата последователност в процеса на преподаването и съответно възприемането, а и осмислянето на знанията от учениковата личност: „когато ученикът има вече елементарни познания за една наука, тогава с него може да се говори и за тая наука аналитически. У него има вече понятия и той лесно разбира общите основи на една наука, определенията и лесно изважда из общото частите на науката“, пише той (Ikonomov, 1983: 63).

В задачите, които поставя в своите учебници, провокира разкриване на способностите на детския ум. Например в неговата „Читанка за приготвяне на граматиката за основните училища, второ издание, В. Търново, 1887 г.“, в „Уроци и упражнения“ се поставя задачата „Веществен разбор“. Вторият урок поставя обсъждане на поучителния разказ „Ленивото момче“. Децата трябва да изведат освен главната мисъл на този разказ – „Леността прави

человека за нищо негоден“, а и да отговорят на въпроса: С какво се сравнява тука детският ум?“ (Икономов, 1887: 4 – 5). Изведеното е съпроводено с тълкуване и на българските пословици: „Бий желязото догдето е топло“; „Ум и разум с пари не се купуват и на пазар не се продават“, „Без мъка няма наука“ и т.н.

Приказките и пословиците, басните, богатството на българския фолклор са приведени и в други теми на учебника за веществен разбор. Един от интересните примери в читанката е историята на Московското учено общество – „Какво сила има хубавото слово“, която служи за „Логически разбор“. Това е един от новаторските подходи на Икономов за развитие на детската памет, логика и съобразителност. Християнските притчи, като „Трябва ли да обичаме Бога“ или „Бог се грижи за нази“, „Бог всичко види“ и др., също са приведени в полза на методическата работа. А светите братя Кирил и Методий и тяхното дело присъстват неизменно във всички издания на Икономовата книжнина. Учителят демонстрира и много добро практическо познаване способностите на българските ученици: „Но ученици, каквито са учениците в българските школи, те искат друг метод; тям трябва елементарни знания, не общи. Те лесно разбират частното и си го представят, но никак не разбират общите определения. Пред очите на детето има отделни предмети, от това и представленията му биват отделни (конкретни), после вече, когато частните представления станат много и тяхното сходство става ясно на детето, тогава то частните представления обръща в общи или в понятия. Оттук излиза необходимост да се преподават на децата от първо най-простите, частните неща и после вече да се излиза по-горе към общите и спорните. Който пренебрегва тоя психологически закон на детското умствено развиване, той е злосторник. И във възпитанието на ученици да се има пред очи този закон, иначе наместо добро произлиза вреда“ (Икономов, 1983: 63).

Възгледите на възрожденския и следосвобожденски просветител и педагог очертават и неговата ярка позиция за социализиращата роля на образованието и значимата му роля за обществено-политическото и духовното развитие на българския народ. Точно затова той най-много работи за утвърждаване на обучението на роден език – „бащиният език“. Интересни примери могат да се посочат и от други негови учебници: „Българска граматика“ (1886); „Уроци по Българската Грамматика за основните училища“ (1887); „Читанка за обучение в прочит“ – за I, II, и III отделение (1888). В тях поучителни изречения, мъдрости или мисли на известни хора, нравствени притчи, разкази, басни и чудесни картинки привличат веднага вниманието на читателите от всички възрасти. Изобилстват примери от българския народен песенен фолклор, скоропоговорки и „стихчета“ или мисли за България, миналото или настоящето на българите, географски

знания за родината. Самият той преподава по български език, история, физика, математика, богословски предмети. Но отчита с тревога онези неправилни тенденции в българското училище по свое време: „Дечицата на 7 – 8 години учат: Цветоносното панерче, Монтионовски премии, Священни историки и др. съвсем непонятни за децата неща. За това, дето разбира детето което е всякога пред очите му и което трябва да учи, за това няма помен. За явленията на природата, които толкова възбуждат любопитството на децата, додето още не сме им изтъпили главичките с нашата безсмислена възпитателна система, за тях ние не говорим на децата и учебниците не говорят. При дълбокото ни знание за индианската, македонската и други истории ние не знаем да си обясним обикновените явления на природата: дъжда, града, гърмежа, болестите и всичко приписвано на не знам какви си неестествени сили. Учим децата да знаят какво са живели древните народи, а сами не знаем как живеем, доколко са разумни основите на нашия живот“ (Ikonov, 1983: 63).

Тодор Икономов е уважаван педагог със съвременни разбирания, който възпитава своите ученици в духа на хуманизма, демократизма, зачитането на личността и качествата на детето, с индивидуален подход към него. Макар че неведнъж споделя и за трудностите, свързани с възпитанието на учениците: „От учителя всеки иска каквото му скимне, без да си дава труд възможно ли е това, що се иска от учителя. Един иска да бъдеш титурин на децата му и да ги нагледваш що правят и във от училището. Друг иска развратените от бащини и майчини примери деца да ги представиш ангели чисти. Трети иска да му водиш детето постоянно в черкова и да отговаряш за всяко недохождение на богослужението. Едни искат строгост в обхожданието с учениците, други дохождат да се карат защо са се наказали техните немирни деца... Нравствената поддръжка, толкова нужна за трудовете на учителстванието, не е позната у нас въобще...“ (Ikonov, 1973: 104 – 105).

Педагогът винаги е на страната на онези учители, които са ревностни изпълнители на своя дълг, но и отговорни към обществото и научния прогрес. Той поставя изискване за перманентна педагогическа и методическа подготовка на учителя: „Добросъвестният учител, който напълно съзнава високото си назначение, трябва с неуморно внимание да следва подир всичко що става за подобрене на преподавателските способности и средства, подир всичко що дава истински знания за човека и за всичко на света, за да го прилага в занятията си. А днес всеки час стават открития в науката и подобрения във възпитанието!“ (Ikonov, 1983: 67).

В заключение може да се каже, че Икономов не е поклонник на определена педагогическа теория или образователна система, неговите възгледи са основани върху реалистичните оценки на българското образование в

нашата действителност и в условията на чуждо потисничество – политическо и духовно. Той дава положителните примери от образователните системи в различните страни и за него е вдъхновяващо развитието като цяло на „положителните науки“, на прогреса.

БЕЛЕЖКИ

1. Македония (1869), г. III, бр. 1, 20.03.
2. Читалище, (1872), Икономов, Т. 1872. Значението на младежа в обществото. г. II, № 10.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасова, В. (2001). *Любен Каравелов за образованието и възпитанието*. Шумен: П. Хилендарски.
- Бъчваров, М. (1959). Мировгледът на Тодор Икономов. *Философска мисъл*, 2.
- Икономов, Т. (1896). *Мемоари*. Шумен: Константин Икономов.
- Икономов, Т. (1873). *Мемоари. Подбор и редакция Тончо Жечев*. София: Български писател.
- Икономов, Т. (1983). *Философски и социологически съчинения*. София: Наука и изкуство.
- Икономов, Т. (1887). *Читанка за приготвяне към граматиката: За основните училища*. 2-ро издание.
- Колев, Й., Атанасова, В. & Витанова, Н. (2005). *История на педагогиката и българското образование*. Шумен: Епископ Константин Преславски.
- Хавезов (псевд. на Т. Икономов). (1866). Няколко думи още за първоначалното преподаване изобщо. *Турция*, г. II, бр. 29.
- Хавезов (псевд. на Т. Икономов). (1866). Първоначалното преподаване на географията, *Турция*, г. II, бр. 30.

REFERENCES

- Atanasova, V. (2001). *Ljuben Karavelov za obrazovaniето i vazpitaniето*. Shumen: K. Preslavski.
- Bachvarov, M. (1959). Mirogledat na Todor Ikonov. *Filosofska missal*, 2.
- Havezov (pseudonim na T.Ikonov). (1866). Nyakolko dumi oshte za parvonachalnoto prepodavanie. *Turciya*, g. II, 29.
- Havezov (pseudonim na T.Ikonov). (1866). Parvonachalnoto prepodavanie po geografiyata. *Turciya*, g. II, 30.

- Ikonomov, T. (1896). *Memoari*. Shumen: Konstantin Ikonomov.
- Ikonomov, T. (1873). *Memoari. Podbor I redaktsia Toncho Zhechev*. Sofia: Balgarski pisatel.
- Ikonomov, T. (1983). *Filosofski I sotsiologicheski sacheneniya*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Ikonomov, T. (1887). *Chitanka za prigotvyane kam gramatikata: Za osnovnite uchilichta*. 2 izdanie.
- Kolev, J., Atanasova, V. & Vitanova, N. (2005). *Istoriya na pedagogikata i balgarskoto obrazovanie*. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski.

PEDAGOGICAL VIEWS OF TODOR IKONOMOV

Abstract. The article presents the pedagogical views and activity of Bulgarian teacher and revivalist Todor Ikonomov (1838 – 1892) in the development of the Bulgarian pedagogical thought and practice. Based on the wholly researched heritage of documents and work of the revivalist, the research follows the life and activity, in relation to education, of Todor Ikonomov before and after the Liberation of Bulgaria. Ikonomov does not follow or create a particular pedagogical theory or educational system. His pedagogical views are based on a realistic assessment of the current state and needs of the Bulgarian education.

Keywords: Todor Ikonomov; Bulgarian school; pedagogical views

✉ **Dr. Milena Georgieva**

ORDID ID: 0000-0002-9362-5661

Faculty of Education

Shumen University “Bishop Konstantin Preslavski”

Shumen, Bulgaria

E-mail: museum_volov@abv.bg